

המודיעין במערכת סיני

סא"ל (מיל') יוסף בן-זאב*

ההתקשות נכשלה אבל בעקבותיה נערכו משפטים וכמה אנשים נתלו והפכו למעין "קדושים".

באותה עת הגיע עבד אל-נאצר להסכם כלשהו עם הבריטים, אך עם זאת נשא עיניו לעבר ארה"ב, אשר עמדה מאחורי הקלעים של ההפיכה במצרים וסילוקו של פארוק מן השלטון.

האחים המוסלמים גם הם לא ישבו בחיבוק ידיים. יש מנהג במצרים בכל המשטרים — לפחות בתקופה המודרנית — לסלק מקהיר מתנגדים חריפים של המשטר ולשלחם לארץ גזרה.

גזרה מבחינת הצבא המצרי, שגם הוא היה עדיין חדרור אלמנטים של האחים המוסלמים, היו השתיים: אל-עריש ורצועת עזה. ומרצועת עזה נערכו הסתננויות כל השנים. בהתחלה הייתה הסתננות כלכלית ובמשך הזמן היו לכך הסתעפויות גם בפעולות פיגוע: בזריעת מוקשים בדרכי הנגב ובמשולש של נירים, בחלוצה ובכל האזורים שבגבול רצועת עזה. מאוחר יותר העמיקו החדירות אל תוך המדינה והגיעו עד אשקלון ועמוק אל תוך הנגב, לאזורים שעד באר-שבע.

באותו זמן המשרד הפלסטיני שבמשרד החוץ המצרי לא חיפש פתרונות אלא טיפל באופן שגרתי בענייני הגבול, שכך המשטר לא היה פנוי לנושא ולא טרח להגיע לשיפור במצב ולהתעניינות בכעיות שנוצרות על הגבול. הייתה קיימת ועדת שביחת הנשק שהייתה שופטת בין הצדדים. מי שנפגע היה צריך — לפי השקפת האו"ם — להשלים עם זה, אלא אם כן יתברר שהעקבות הובילו לרצועת עזה, ואז הצד השני קיבל גינוי.

העניין של מצרים ברצועת עזה לא היה רק צבאי, אמנם היו שם אלמנטים קטנים של הצבא המצרי — עיקר הצבא המצרי ישב בסביבות אל-עריש-רפיח, אלא היה להם גם עניין פוליטי. רצועת עזה תססה. היא נשארה ללא משאבים, והתושבים שם חשו סגורים: מאות אלפי פליטים היו רחוקים מאדמותיהם ורצו לשוב לכפרים שלהם.

עקרונית, מצרים תמכה בהם, אך לא רצתה לעשות עם ישראל הסדר ולהרגיע את הגבול. כרי לשלוט על הפלסטינים גייסו המצרים לתוך

הגבול עם מצרים 1948-1956

מבחינת המוראל של הצבא המצרי היו תוצאות מלחמת העצמאות הרסניות. המצרים חזרו הבייתה ממורמרים נגד השלטון, אשר כביכול לא הכין אותם כראוי, עשה עסקות נשק מזויפות, ובסופו של דבר רימונים התפוצצו בידי החיילים, ותחמושת לא פעלה. השנאה גברה והתסיסה נגד המשטר גאתה.

באותו זמן, התעורר גם המאבק נגד השלטון הבריטי, והכעס נגד המשטר הגיע לשיא כאשר ראש ממשלת מצרים חתם עם הבריטים על הסכם שיתוף פעולה באזור התעלה. הצבא והמשטרה היו חדורי מרי. נערכו הפגנות רחוב והוצתו שריפות ששיאן הייתה השריפה בקהיר בשלהי 1951. כתוצאה מכל אלה ומאזלת היד של השלטון קמה ההתארגנות של הקצינים החופשיים, ואלה בהנהגתו של עבד אל-נאצר ביצעו ב-23 ביולי 1952 הפיכה ללא שפיכות דמים, וגרשו מהמדינה את המלך פארוק.

אולם, גם הממשל החדש לא היה יציב. האחים המוסלמים, אשר היו מיוצגים במועצת ההפיכה והשתתפו בה, נדחקו ע"י הקצינים שבהנהגת נאצר, ודבר זה יצר אי-אמון פנימי, גם כלפי הממשל החדש. המצב הכלכלי והמצב החברתי לא השתפרו והמאבק התפתח מחדש באופן סמוי, אבל אכזרי מאוד, ולבש אופי של מאבק על עצם הקיום.

היות שלא נמצא פתרון לבעיה הבריטית, התחילו להתארגן פעולות גרילה של קבוצות וכנופיות של האחים המוסלמים ואחרים, במיוחד באזור תעלת סואץ. המשטר עודד זאת, במיוחד משום שבעקבות זאת הופנתה שוב תשומת הלב נגד אויב חיצוני שגם היה אויב לאומי ממדרגה ראשונה. נוצרו אפוא מעין שני מנגנונים שפעלו אחד בתוך השני. כאשר האחד אמנם חושב שהוא מפקח ומכוון, ויש לו פחות או יותר שליטה, ובמקביל פועלים גם האחים המוסלמים. ב-1954 הגיעו הדברים לידי כך שהאחים המוסלמים ניסו להתנקש בחיי נאצר עצמו בעת אסיפת המונים.

מערכת סיני הייתה המלחמה הראשונה שצה"ל ניהל בהיותו צבא סדיר ולא תוך כדי התארגנות. היה זה ניסיון קרבי ראשון לצבא הצעיר, ומבחן ראשון לחילות שהוקמו והתארגנו במהלך מלחמת העצמאות, וחיל המודיעין בתוכם.

* המחבר היה קצין בחיל המודיעין בימי מערכת סיני.



כמיתלה (צילם אורי דן, באדיבות ארכיון צה"ל)

מסגרת הצבא המצרי יחידות פלסטיניות: שלוש חטיבות מוקטנות ככוח עצמאי ופיזרו אותן על הגבול של רצועת עזה. היה זה כוח חי"ר שמנה כ-10,000 איש. הם היו ערוכים בשלוש גזרות: עזה עד דיר-אל-באלח; ומדיר-אל-באלח עד חאן יונס; ובאזור רפיח.

הפלסטינים היו אפוא תחת פיקוד מצרי, אבל הם היו כוח עצמאי עם פיקוד פנימי שלהם. הפיקוד העליון של הגדודים או הפלוגות, היו קצינים מצרים. כמה קצינים מצרים היו קשורים לאחים המוסלמים, אך בקהיר לא התעניינו ברקע שלהם, העיקר שהיו רחוקים מן המרכז. בין הפלסטינים היו אנשי כנופיות לשעבר, ואי אלה מפקדים עצמו עין לנוכח פעילותם בגבול.

חיל המודיעין לאחר מלחמת העצמאות ולקראת מערכת סיני

חיל המודיעין הצעיר היה בעל כושר התארגנות מצומצם למדי. היכולת לדעת את הנעשה מעבר לקווים וביחוד את הנעשה עמוק עמוק בתוך מדינת אויב הייתה מוגבלת. ההתארגנות לעבודת מודיעין רצינית דרשה זמן. כל זרועות המודיעין שעבדו יחד היו עסוקות מאוד, אך תמונה אמינה, שלא לדבר על תמונה ברורה על המתרחש מעבר לגבול, לא יכלה להצטייר.

אמנם נעשו מאמצים ונשענו על מקורות שונים, אולם, אפילו המקורות המודרניים לא יכלו לפעול, הן בשל סיבות שבשטח והן בשל אמצעי הביטחון החמורים שנקטו השלטונות המצריים. למצרים היה בעזה משרד מודיעין והוא פקח עין, קודם כל על הגבול, כדי שמי שעובר את הגבול לא יוכל לשמש את ישראל. עם זאת, הוא לא כל כך הקפיד לשים לב למה שקורה בקרב המגויסים הפלסטינים, ובוודאי שלא למעשיהם של פעילים באחים המוסלמים.

אנו מצינו עשינו אמנם שימוש ב"טכניקה מודרנית", אך בסך הכל, השימוש בצילומי אוויר ובתצפיות אוויר היה מוגבל הן משום העדר האמצעים והן בשל חששו של הדרג המדיני להיראות בעיני ועדת שביתת הנשק, או במהלך

המגעים המדיניים שהיו לנו עם המעצמות, כמי שאוסף מודיעין, או מתכונן להתקפה. בתוך חיל המודיעין פנימה, נמצאו אנשים נמהרים ו"בעלי רעיונות" שגיבשו תמונה קודרת. הם העריכו כי מצרים מתכוונת לתקוף את ישראל כדי להחזיר לעצמה לפחות אחיזה בנגב, והדגישו בתוקף כי עוד בתקופתו של פארוק מלך מצרים אחרי מלחמת העצמאות, הצליחו המצרים לקנות כמויות של שריון באירופה. כשהתהליך הזה צורף להתפתחויות הפראיניות בנגב, נוצרה תמונה מדיאגה. כחוגי המודיעין ראו אפוא שילוב של תכנית שמיועדת להחליש את האוכלוסיה בנגב ולהביא לכריחה או לעזיבה של יישובים, שבאותה תקופה נחשבו להגנה מרחבית, ואזי לנצל את שעת הכושר — אולי גם בשיתוף עם מדינות ערביות אחרות, ולהכות בישראל מכה קשה.

ערב מערכת סיני

תקופת מה, במיוחד בחלק מהתקופה הקריטית של הפיגועים — הייתי מחוץ לחיל המודיעין, שכן נשלחתי לוועדת שביבת הנשק. באותו זמן הלכה הגישה רואת השחורות והתבססה עד כי עפ"י הוראת הדרג המדיני החלו לערוך ביצורים מאסיביים בנגב. נערכו כנסים של קצינים בכירים ובהם תוארה הסכנה המתקרבת. רוח מעין זו פיעמה גם בדיווחים לדרגים הגבוהים.

בשלהי 1955 שבתי לשרת בחיל המודיעין. הימים היו כבר אחרי כמה פעולות גמול, שבמהלכן היכה צה"ל במרכז עזה, בחאן-יונס ובעזה עצמה. לחימה זעירה זו, היכתה אצלנו גלים והצטייר בעינינו אויב שלא נוכל לעצרו אם לא נפעיל נגדו כוח מאסיבי במלחמת מנע, עוד לפני שיגדיל את כוחו באמצעות ציוד מודרני שסיכס שיקבל מצ'כיה.

כאן עמד לי ניסיוני מתקופת ועדת שביבת הנשק. הבחנתי שם בעמדה המצרית המתנשאת והכמעט אטומה, כשנציגייהם לא רצו, או לא יכלו לנקוט צעדים תקיפים נגד הפלסטינים מבצע הפיגועים בשטחנו. הכרתי את טיעוניהם הפורמליים: "איננו יודעים". "זו אינה אחריותנו". "אלה בוודאי ערכים ישראלים או בדרים שבתוך שטח ישראל", תירוצים שהמצרים השתמשו בהם כל אימת שהיו מעוניינים למשוך ידיהם מטיפול בנושא ולא רצו אפילו לדעת מה בדיוק אירע.

התחלתי להתעמק בנושא. אספתי את החומר הלא רב שהיה ואליו הוספתי חומר ממקורות גלויים לגמרי שהשגתי, כגון: ספרים ועיתונים, ולמדתי על מצרים, ביחוד בתקופה האחרונה. מצד שני מצאתי בחומר המודיעיני כמה עובדות "שוליות" ובעיקר כמה שמות של אישים ומפקדים. הכתנתי כי ביחידות הפלסטיניות הפרוסות בגזרות הרגישות מוצבים מפקדים קצינים בעלי השקפות של האחים המוסלמים.

אלה היו בזמן המלחמה הבלתי-סדירה עוד לפני מלחמת העצמאות בגזרות שונות של ארץ-ישראל. נוכחתי לדעת כי ברצועת עזה משרתים בתפקידים אזרחיים — מורים וכיוצא בזה — אנשים המקורבים בהשקפותיהם לאחים המוסלמים. ממצאים אלה הגשתי לממונים עלי, אך הם דבקו בדעותיהם: האחריות — הם סברו — היא של מצרים. זוהי מדינה בעלת שלטון מסודר והוא צריך להיות אחראי. גם אנו גרסנו שהוא אחראי, אך לא התעלמנו מן העובדה שהוא חלש, מבוזבז וחסר אונים לפעול.

באותה עת התעמקתי גם בצד האופרטיבי. ניסיתי לבחון אם יש ממש בטענה שלמצרים עצמת שריון גדולה, אשר כתוצאה ממנה יש למשטר נחישות החלטה לתקוף את ישראל בשעת הכושר הקרובה ביותר ולנצח. גם כאן הגעתי למסקנה כי המשטר במצרים רחוק מאוד מלהיות פנוי לטפל בנושאים כאלה. סברתי כי מצבו באותה עת היה של מצור. העיבו עליו בעיות הפנים הקשות, מאבקים פנימיים ותחרות והתמודדות עם תסיסה מתמדת. מסקנתי — שהצנתי אותה אז בפני אישיות קובעת בצה"ל — הייתה כי אין סיבה לחשוש מפני מהלך מצרי בתקופה הנראית לעין. המצרים, סברתי, לא היו מאורגנים, רמת הצבא ורמת הכוננות לא היו כפי שאנו ראינו אותם, וסברתי כי אם יעזו לתקוף אותנו נוכל להם.

אך הדברים התפתחו אחרת. מצרים הייתה כבר שרויה במשבר של הסכסוך סביב תעלת סואץ, אשר נגרם מתוך מצוקה פנימית קשה של המשטר. ארצות-הברית, שהייתה התקווה הגדולה ביותר של המשטר אשר קם ב-1952, הכזיבה. המשא ומתן שהתנהל ביניהם בשני התחומים, הכלכלי והצבאי, העלה חרס. הדיונים דברו הסיוע הכלכלי בתחומים שונים כגון עזרה לחקלאות על-ידי בניית סכר אסואן הגדול, נמשכו זמן רב ובסופו של דבר הממשל של אייזנהאור, באמצעות ג'ון פוסטר דאלס, שר החוץ, הודיע שלא יהיה סיוע לבניית הסכר מצד ארצות-הברית, כביכול בטענה של התנגדות בקונגרס. גם בתחום האחר — הסיוע הצבאי — נחלה מצרים אכזבה. נאצר ניהל מו"מ נואש עם הממשל האמריקני ועם הפנטגון כדי לבסס את מעמדו של המשטר בתוך הצבא המצרי, תוך הפיכתו לצבא מרכזי בעולם הערבי. הישג זה היה הקלף המרכזי של נאצר, שבו רצה לבסס את מעמדו. במיוחד היה מעמדו מעורער בתוך הצבא, אשר לא יכול היה לשכוח את בושת התבוסה במלחמת העצמאות — שעל פי טענתו — נשלח אליה בלתי מצויד כראוי בשל השחיתות של משטרו המלוכני של פארוק. חודשים ושנים הגישו המצרים ל"ארה"ב רשימות של בקשות לאספקת ציוד, והרשימות חזרו והלכו ותמיד הדברים לא התממשו. נאצר איים שיפנה למזרח, וב-1955 אכן נחתמה עסקת הנשק הצ'כית.

הערכת יתר בחיל המודיעין

אולם הנשק מהמזרח טרם הגיע, לדעתי גם לא הספיק להגיע למערכת סיני ולא נעשה בו שימוש בקרבות. במקביל לבעיית הנשק עמד נאצר באותה עת גם בפני סכנת התמוטטות פוליטית וכלכלית ואזי גמלה בלבו החלטה לקבל את דברי יועציו, מזה שנה וחצי, ולהכות באימפריאליזם המערבי באמצעות השתלטות על תעלת סואץ. נאצר עשה צעד זה, והלאים את התעלה. אזי התחממה האווירה הבינלאומית והמעצמות, צרפת ואנגליה, חיפשו דרך להחזיר את הגלגל אחורנית ולסלק את נאצר. נוצרה אפוא כעין קרבת אינטרסים בין הגורם הצבאי הצרפתי, לבין הגורם הישראלי, שסבר שההצטיידות וההתחמשות של האויב המצרי הגיעו לרמה המסכנת את צה"ל, או יסכנו אותו עוד יותר בעתיד.

אני במסגרת תפקידי בחיל המודיעין לא הייתי מעודכן בהתקרבות האסטרטגית שבינינו לבין צרפת.

בדרג שלי, בחיל המודיעין, לא העריכו שעומדות להיות התפתחויות צבאיות. שותפנו רק בתכנונים או כמה שנחוץ היה לדעת מבחינה אופרטיבית וטאקטית. מבחינה מדינית, בכלל, שאלו מעט מאוד באותה תקופה, והא ראייה שדעתי — כי אין מה להתרגש יותר מדי מהעצמה המצרית — כפי שהבנתי אותה שוב ושוב באוני הממונים עלי והבכירים מהם, לא נשקלה כלל. אדרבא, דווקא דעות אלה, עודדו אולי מישהו לשקול כי הגיעה העת למלחמת מנע.

דברים אלה שיקפו, בין היתר, גם את הפרובלמטיקה של עבודת המודיעין באותה עת. לדוגמה, במשך שנים נהגתי לקבל רשימות ציוד שהוזרם למצרים ממקורות מערביים פרטיים וחצי רשמיים, ואלה עמדו לא אחת בסתירה משוועת לעובדות, שהצטברו אצלנו. כאלה היו הדברים גם לגבי הדיווחים על הסד"כ של מצרים ושל מדינות ערב האחרות, והייתי עומד משתאה כיצד הדברים אינם עולים בקנה אחד עם הנתונים שהיו לי מעבודת מודיעין השדה, וממקורות יחודיים במהימנותם של החיל.

אך לא זו בלבד. המערכות המודיעיניות הממלכתיות שלנו ניכרו בגישת הבוסר שלהן, שאפיינה שירותים שטרם התייצבו על בסיס מוצק. מאוחר יותר, למדתי בדיעבד, כי דברים רבים מאלה שנאמרו ע"י עמיתי בקהיליית המודיעין, היו העתקה של דעות שנקלטו כביכול מפי מומחי שירותים במערב או מן האקדמיה המערבית. חוסר היכולת להישען על מקורות בדוקים באמת מעומק מצרים, הוביל לנטייה ולצורך להגזים, להיות בטוח יותר, ולא להקל ראש. כתוצאה מכך, ראינו לעתים צל הרים כהרים והדבר בא לידי ביטוי גם בשתי דוגמאות אופרטיביות. כבר תוארה כאן פריסת הכוחות המצריים בסיני: בנוסף לשלוש

לרעיונות של פשרה והשלמה. הצבא סבל מאכזבה גם בשל ההתחמקות של האמריקנים מלהכיר במעמדה של מצרים ובצורך שלה בצבא חזק.

עוד לפני המהפכה היה המשטר קשור עם גורמים דיפלומטים אמריקניים, שנטעו בו תקווה לתמיכה כלכלית, מדינית וצבאית, לאחר שמשטרו המושחת של פארוק יסולק. המשטר גם קיווה שבעזרת ארה"ב תסולק בקלות השליטה הבריטית מתעלת סואץ. גם בנושא זה נחל המשטר אכזבה. בעוד שהכוחות הפנימיים התוססים של מצרים מנהלים מלחמת גרילה נגד הבריטים, נאלץ המשטר להיגרר אחריהם בעל כורחו ולגלות כי לפעמים העם חזק מן הצבא ומן הצמרת.

שיאה של האכזבה המצרית היו התמרונים הבלתי מוכנים, כביכול, שניהל שר החוץ האמריקני ג'ון פוסטר דאלס. זה נשא ונתן כמשך שנים על סיוע מאסיבי כלכלי ובתוך זה בניין הסכר הגבוה (אסואן), שהיה צריך לתת למצרים תנופה חקלאית ומקורות אנרגיה. לאחר תקופה ארוכה של מו"מ ניתק דאלס את עצמו מהמצרים והפנה להם עורף. בייאוש פנתה הצמרת המצרית לברה"מ, ואז כא משבר תעלת סואץ.

גם במשבר זה נהגה ההנהגה האמריקנית בצורה דו משמעותית ובלתי החלטית כלפי שני הצדדים — מצרים ובעלי בריתה באירופה. חוסר ההחלטיות ודו המשמעות בעמדה, הביאו כסופו של דבר לסכסוך המזוין המכונה משבר סואץ ומבצע סיני.

ישראל, משלא נענו גישושי השלום שלה כלפי המשטר החדש, מצאה לעצמה שותפים חדשים למבצע שהיה צריך אולי להביא למשטר יותר טוב ולשלום.



סיוע מתקדם לעבר המיתלה

אשר תרכו להתקפה את כל כוחותיה הנעים בציר האורך והקשה.

אני הבעתי התנגדות לכך וטענתי כי לא ייתכן כי כוח מצרי גדול נמצא בדרכו לשם, בעוד גורלו של חצי האי סיני כבר נחרץ והצבא המצרי היה במצב של נסיגה.

למרבה המזל ההוראה לעצור לא הגיעה אל חטיבה 9, מסיבה כלשהי, הכוחות נכנסו לשארם א-שייח' ולמעט פטרול קטן לא נתקלו בהתנגדות. אלה הן דוגמאות קטנות לחולשות שצינינו את מערך המודיעין שהתארגן לאחר הקמת המדינה.

סיכום

שירותי המודיעין, הביון וההערכה שעמדו לרשות מדינת ישראל ערב מערכת סיני, טרם הספיקו להתארגן כראוי במובן האיסוף וההערכה האסטרטגית.

הידע על הכוונות והבעיות של המשטרים הערביים היה שבלוני. אילו ידענו או את חולשותינו ייתכן ולא היינו מעזים לפסוק שתמונת המצב ברורה לנו. אם כי על עצם המבצע הוחלט כנראה משיקולים מדיניים גבוהים.

מהצד המצרי שלט משטר שטרם התבסס והיה קרוע מכפנים ע"י קבוצות ראדיקליות שלא ניתן היה לגשר ביניהן. מי שמבקש להעריך מדוע לא הגענו להידברות כסכסוכים שלנו בגבול המצרי, היה צריך להביא בחשבון, הן נתון זה והן את העובדה שהצבא המצרי, אף שטרם התארגן והצטייד כראוי, לא היה מוכן להתפשר עם ישראל ולהגיע עמה להבנה אפילו בנושא שמירת הביטחון בגבול. בערה בו השאיפה להתעצם כדי להתייצב נגדנו עם עצמה אחרת, והוא לא שעה

החטיבות הקטנות הפלסטיניות שהיו ברצועת עזה, נמצאו בחזית המרכזית של אל-עריש, אבו-עגילה, קסיימה ורפיח, 90% מהכוחות. כל הציר הדרומי וכל האזור של יתר סיני — לפי הידיעות שהיו בידי, וכפי הנראה אלה היו האמיתיות לקראת פתיחת המבצע — היו תפוסים לא על-ידי מוצבים, אלא על-ידי מרכזים מקומיים של משטרת הגבולות המצרית, אשר כונו חיל הגבול והיו כפופים לצבא. היה זה חיל מצויד ברכב קל ונייד בדרכי המדבר, ובנשק קל ללא כל ציוד כבד. וכאן, קרה דבר דמיוני וגרוטסקי.

יום לפני המבצע, לפנות ערב, הודיע טייס כי בסיוע שערך באזור המיתלה הבחין בריכוז כלשהו של אהלים. מידע זה הועבר אלינו, ואני — בשמעי כי אלה אהלי פעמון, הערכתי כי אין מדובר בצבא מצרי, ועל כן אין כל צורך לקבל החלטות חדשות, או לערוך שינויים בתכנון המבצעי המקורי. אולם, הדרג המבצעי דחה את ההסברים שלי ואמר, ובצדק אולי, כי יש לשנות את מקום הצניחה מן המקום שנקבע מראש ולקבעו במצבת פרקר. ההמשך ידוע. הצנחנים צנחו במצבת פרקר, המקום נמצא ריק מאויב ונדרשו לפרוץ לכיוון המיתלה ולשלם את המחיר.

מקרה שני, היה לגבי ההתקדמות לאזור שארם א-שייח'. ידענו על קיומם של גדוד מצרי ועוד שניים או שלושה תותחי חוף באזור זה. חטיבה 9 כבר הייתה בדרכה לשם ואז נודע כי המפקד המצרי תובע נואשות תגבורת. זו כמובן הובטחה לו מיידית, לצד תביעה מקהיר להחזיק מעמד בכל מחיר. עקב ידיעה זו הציעו קצינים בחיל המודיעין, אשר היו מקורבים לפיקוד, לעצור מיד את התקדמות חטיבה 9 ולהורות לה להמתין עד

